

UDK:80/82

Sherzod MA'RUF OV,
Guliston davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi
E-mail: Sherzodmarufov1@gmail.com

PhD, dotsent B.Nasirov taqrizi asosida

NEW VIEWS ON THE MEDIEVAL MATERIAL CULTURE OF THE LOCATIONS IN SIRDARYA REGION

Annotation

The territories of the present Syrdarya region were part of Northern Ustrushona in the Middle Ages. From a geographical point of view, the northern part of Ustrushona, the so-called northern Ustrushona, the lower reaches of Shahristanoi, Khojamushkentsoi basins and the plain desert part of the region (Mirzachol) remain the least studied cultural oasis from an archaeological point of view. However, since ancient times, the material and spiritual culture of the peoples of the country, located at the crossroads of several cultural countries, has been unique and rich. The main archaeological research in this country began in the 40s and 50s of the 20th century and continues until now. In this article, we would like to present new ideas by analyzing several settlements in the region based on archaeological and written sources.

Key words: Kultepa, Eski Khavos, Koshtepa, Sabat, Hyderabad, Shahristonsoy, Ibn Havkal, Archaeologists, remains of the caravanserai, physical evidence, pattern and red top, set of dishes, "Highway", "Roads and countries", "Zafarnama".

НОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА СРЕДНЕВЕКОВУЮ МАТЕРИАЛЬНУЮ КУЛЬТУРУ МЕСТА СЫРДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Территории нынешней Сырдарьинской области в средние века входили в состав Северной Уструшоны. С географической точки зрения наименее изученными с археологической точки зрения культурными оазисами остаются северная часть Уструшоны, так называемая Северная Уструшона, низовья Шахристаной, Ходжамушкендой котловин и равнинная пустынная часть региона (Мирзачоль). Вид. Однако с древнейших времен материальная и духовная культура народов страны, расположенной на стыке нескольких культурных стран, была уникальной и богатой. Основные археологические исследования в этой стране начались в 40-50-х годах 20 века и продолжают до сих пор. В этой статье мы хотели бы представить новые идеи, проанализировав несколько поселений региона на основе археологических и письменных источников.

Ключевые слова: Култепа, Эски Хавос, Коштепа, Сабат, Хайдарабат, Шахристонсой, Ибн Хавкал, Археологи, остатки караван-сарая, вещественные доказательства, узор и красный верх, набор посуды, «Шоссе», «Дороги и страны», «Зафарнама».

SIRDARYO VILOYATI HUDUDIDAGI MANZILGOHLARNING O'RTA ASRLARDAGI MODDIY MADANIYATI XUSUSIDA YANGICHA QARASHLAR

Annotatsiya

Hozirgi Sirdaryo viloyati hududlari o'rta asrlarda Shimoliy Ustrushona tarkibida bo'lgan. Geografik nuqtai nazardan shimoliy Ustrushona, deb atalayotgan Ustrushonaning shimoliy qismi, Shahristonsoyning quyi oqimi, Xo'jamushkentsoy havzalari va hududning tekislik cho'l qismi (Mirzachol) arxeologik jihatdan hozirga qadar eng kam o'rganilgan madaniy voqea sifatida qolmoqda. Vohalanki, qadimdan bir qancha madaniy o'lkalar chorrahasida joylashgan o'lkalar xalqlari moddiy va ma'naviy madaniyati o'ziga xos serqirra va boy bo'lib kelgan. Bu o'lkada asosiy arxeologik tadqiqotlar XX asrning 40-50-yillaridan boshlanib, hozirga qadar davom etib kelmoqda. Ushbu maqolamizda Viloyat hududidagi bir qancha manzilgohlarni arxeologik va yozma manbalar asosida tahlil qilish orqali yangi fikrlarni bildirib o'tmoqchimiz. Shu paytgacha viloyat hududidagi manzilgohlarda ilmiy izlanish olib borgan bir qator olimlarimiz bu hududlar o'rta asrlarda faqat Ustrushona tarkibida bo'lganliklari xususida fikr bildirishardi. Ammo so'ngi tadqiqotlar shuni ko'rsatayotgani, viloyat hududidagi va unga yondosh bir qancha manzilgohlar Choch hokimligi tasarrufida bo'lgan bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: Kultepa, Eski Xavos, Qoshtepa, Sabat, Haydarobod, Shahristonsoy, Ibn Xavkal, Arxeologlar, karvon saroy qoldiqlari, ashyoviy dalillar, naqshin va usti qizil, idishlar majmuasi, "Katta yo'l", "Yo'llar va mamlakatlar" asari, "Zafarnoma".

Kirish. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng barcha sohalar qatori tarix faniga ham e'tibor o'zgacha ahamiyat kasb eta boshladi. Yurtimizning tarixi Samarqand, Buxoro, Farg'ona hududlarida olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida bir necha ming yoshqa qadimiyroq ekanligi isbotlandi. Lekin bir hudud borki tarixchi olimlarimizning e'tiboridan chetda qolib kelmoqda. Bu Sirdaryo viloyati hisoblanib nafaqat xalqimiz aholisi balki keng jamoatchilik ham bu viloyat tarixini nari borsa XX asrning 50-yillariga borib taqaladi deb hisoblashadi. Biz bu ilmiy izlanishlarimiz orqali viloyatning tarixini qadimiylikda Samarqand, Buxoro,

Choch mintaqalaridan qolishmasligini isbotlashga harakat qilmoqdamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Umuman olganda, yuqorida keltirilgan tadqiqotlarda hozirgi Sirdaryo viloyati hududlarida o'troq va ko'chmanchi aholiga oid yodgorliklar XX asrning 40-chi yillaridan o'rganila boshlandi. 1970-90-chi yillarda shimoli-g'arbiy Ustrushona hududida O'zR FA Arxeologiya Instituti ilmiy xodimlari A.E. Berdimurodov, S.R.Raximov, U.A.Alimov, M.X.Pardaev, A.A.Gritsina, L.M.Sverchkov va boshqalar tadqiqotlar olib borishdi. Mustaqillikdan keyin bu hududlarni o'rganish yangicha

ahamiyat kasb eta boshladi. Arxeologik va yozma materiallarni tahlili natijasida bir guruh olimlar A.A.Gritsina, S.S.Qudratov, O'Erbutayeva, B.To'ychiboyev, O.Mamirov va boshqalar o'zlarining izlanishlarida viloyat tarixini yoritishga katta hissa qo'shishmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada tarixiylik, obyektivlik, tizimlilik kabi asosiy metodologik tamoyillardan foydalanilgan holda, Sirdaryo viloyati hududidagi manzilgohlar arxeologik va yozma manbalar asosida tarixiylik nuqtai nazaridan ilmiy tahlil etildi.

Tahlil va natijalar. O'lka hududida ilk o'rta asrlar (V-VIII asrlar)ga oid yuzdan ziyod yodgorliklar aniqlanib, xaritaga tushirilgan. [1] Hududda o'rganilgan Mink manzilgohi, Kultepa, Eski Xovos, Qo'rg'ontepa (Zomin) shahristonlari, Qo'shtepa yodgorliklari ilk o'rta asrlar o'lka moddiy madaniyatining ko'plab muammoviy masalalari haqida qimmatli ma'lumotlar beruvchi noyob yodgorliklar hisoblanadi[2].

O'lka hududidagi ilk o'rta asrlar davridagi eng yirik yodgorlik - Qo'shtepa sanaladi. Uning hususiyati shuki, u yon-atrofdagi hududdan ariq va devor bilan himoya qilingan arkdan iborat. Arkni ikkita tepalik tashkil etadi. Shahriston va uning yonidagi aholi manzilgohi katta hududni egallagan. Qal'a va atrofdagi qishloqlar, saroylar Tag'obsoy bo'yida joylashgan. Qazish ishlari natijalariga ko'ra u arablar bosqini oldidan aholi tomonidan tashlab ketilgan bo'lgan. Buning sababi suv resurslarining o'zgarishi yoki siyosiy voqealar bo'lgan bo'lishi mumkin. Bunday katta shahar va atrofdagi qishloqlar uchun Tag'obsoy suvi yetmasdi ham. Qadimgi va o'rta asrlarga oid suv inshootlari tarixi bilan shug'ullangan A.I.Bilalov fikricha, Tag'obsoyga Shahristonsoy suvlari ham quyilib, poytaxt Bunjikat va uning atrofidagi qishloqlarni ham suv bilan ta'minlagan. Bu soyning suvi Qo'shtepa shahristoniga Balandchaqir qishlog'i orqali hozir ham ishlab turadigan kanallari tizimi orqali o'tkazilgan bo'lishi mumkin.

Mazkur suv manbalari atrofida arxeologik yodgorliklarning ko'pligi bu yerda Ustrushonaning rustaklari(rayonlari)dan biri bo'lganligidan dalolat beradi. Taxminan, bu Varkin rustagi bo'lishi mumkin, lekin u haqda yozma manbalarda ma'lumotlar uchramaydi, faqatgina uning nomi eslatib o'tiladi, xolos. Bu nomga yaqin nomlar hozirgacha qishloq va kanal Varkin nomi bilan saqlanib kelmoqda. Shunday ekan, Qo'shtepa shahristonida mazkur rustakning, ya'ni Varkin rustakining markazi joylashgan bo'lishi mumkin. Keyinchalik uning aholisi janubga siljigan.

O'lka xududidagi ilk o'rta asrlarga oid yana bir yirik yodgorlik bu Savot rustakining markazi deb e'tirof etilayotgan Kultepa yodgorligi xisoblanadi. Kultepaning ark va shahriston qismida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida kumush tangalar va zargarlik buyumlaridan iborat bo'lgan xazina topilgan. Taniqli olim, akademik, E. V. Rtveladzening aniqlashicha, tangalar sosoniylar podshosi Peroz (459-484 yy) tomonidan zarb etilgan bo'lib, podsho eftalitlarga to'laydigan o'lponning bir qismi bo'lgan bo'lishi mumkin. Demakki, Kultepa V asrdayoq yirik shahar maqomiga ega bo'lgan.

Rivojlangan o'rta asrlarda ya'ni X-XV asrlarda Ustrushona xududi 18 rustakka bo'lingan, ularning yarmi shimoliy qismida joylashgan edi. Har bir yirik rustakning markazi o'sha nom bilan nomlangan shahar bo'lgan. Arab geograflari bir qator shaharlar nomlarini keltirishadi. Istaxriy bo'yicha Ustrushonada 10 ta shahar bo'lgan. Demak, bu yerdagi urbanizatsiya ko'rsatkichi yuqori bo'lmagan. Qiyoslash uchun shuni aytish mumkinki, Chochda 40 ta shahar, Farg'onada esa - 39 ta shahar bo'lgan.

Bu o'rinda, mashhur sharqshunos olim, V.V.Bartoldning «Ustrushonaning shahar hayoti kam rivojlangan edi», degan fikri to'g'ri bo'lib chiqmoqda. O'lkaning iqtisodiy salohiyati ham yuqori bo'lmagan. Bu haqda xiroj solig'ining hajmi dalolat beradi. Bu xiroj Xuroson

hokimi Abu-l Abbos Abdulloh ibn Tohirga IX asrning birinchi yarmida to'langan edi. Unda Ustrushona uchun u 50 ming dirxam hajmida belgilangan holda, Choch(qadimgi Toshkent vohasi) uchun - 607100, Xo'jand uchun -100 000, Farg'ona uchun - 280 ming dirxam bo'lgan.

Qishloq xo'jalik mahsulotlarining qo'shni o'lkalarga chiqarilishi bu yerda sun'iy sug'orishga asoslangan dehonchilik madaniyati rivojlanganini ko'rsatadi. A.I.Bilolovning tadqiqotlariga ko'ra ushbu davrda Ustrushonada 3 mingdan ziyod irrigatsiya inshootlari ishlab turib, ular 200 ming gektardan ko'proq yerni sug'organ.

Shaharlar, asosan karvon savdo yo'llarida joylashgan. Masalan, Zomin Ustrushonaning ikkinchi shahri bo'lib, shu nomdagi rustakning markazi ham bo'lgan. Unda ko'plab bozorlar, karvonsaroylar, masjidlar mavjud bo'lgan. Bundan tashqari u ikkita sertqatnov yo'lining urtasida joylashgan: Xovos yo'li (Xavkal) va Xo'jand hamda Farg'ona orqali Xitoyga olib boradigan yo'l bo'yida.

Rivojlangan o'rta asrlarda Sirdaryo hududida arab geograflari tomonidan eslatib o'tilgan ikkita manzilgoh bor. Bu Sabat va Xovosdir.

Ilk o'rta asrlarda manbalarda tilga olingan Sabat rivojlangan o'rta asrlarda oldingi o'rnidan bir oz shimoliy - g'arbda joylashadi. Bu davrda Sabat o'z nomidagi rustakning markazi bo'lgan. Ibn Xo'rdodbeh ma'lumotlariga ko'ra, u Zomindan ikki farsah nariroqda joylashgan. Istaxriy bo'yicha esa - uch farsah narida. Geograflarning bir qismi Sabatni Ustrushona shaharlaridan biri deyishsa (Istaxriy, Xavkal, Yoqut), ayrimlari (Muqaddasiy va Qudamiy) uni katta qishloq bo'lgan deb hisoblashadi.

Kultepa yodgorligida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida uni o'rta asrlar Sabati ekanligi aniqlandi. Sabatning Kultepa o'rnida joylashganligi bu hududdagi o'rta asrdagi yo'lni to'g'rilaydi. Aks holda, karvonlar shimolga burilishga, Savat cho'liga kirib ketishga va shundan so'ng yana "katta yo'lga" qaytishga majbur bo'lardilar. Sabatning Kultepa o'rnida bo'lganligi Bunjikatning Shahriston qishlog'i o'rnida bo'lganligini ham asoslaydi. Chunki, Istaxriyning yozishicha, "Ustrushonaning bosh shahri va Sabat oralig'i... uch farsax" bo'lgan. Kultepadan janubi-sharqda aynan Shahriston joylashgandir.

Demak, rivojlangan o'rta asrlarda Sabat - o'lkaning muhim manzilgohlaridan biridir. Arab manbalarida yozilishicha, shahardan katta ariq oqib o'tgan, uni bog'lar o'rab turgan bo'lgan. Shaharning axamiyati yana shundaki, unda passaj tipidagi tomlar bilan berkitilgan bozorlar bo'lgan. O'rta asrlardagi yopiq bozorlar boshqa joylarda ham bo'lgan (Chag'oniyon, Zemina, Amul). O'rta asrlar tarixi bo'yicha yirik mutaxassis, arabshunos olim, O.G.Bolshakov fikricha, Sabatdagi bozor taxta-yog'och tom bilan yopilgan edi. Boshqa manbalarda eslatib o'tilgan muhim narsa shuki, Sabat yo'llar chorrahasida joylashgan. Ulardan biri «bosh shaharga» (Bunjikatga) olib borgan. Bu yo'l Xo'jamushkentsoyning Shahristonga qarab yuqori oqimi bo'ylab borgan. Sabatdan Xovosga olib boradigan yo'l ham mavjud bo'lib, u Shoshgacha yetgan.

Sabatning uch yo'l chorrahasida joylashganligi sababli, akademik, A.R.Muhammadjonov tomonidan bildirilgan «Sabat» so'zining etimologiyasi to'g'ri bo'lib chiqadi. Ma'lumki, olimimiz uni «Sebat», ya'ni «uch karvon-saroy» deb izohlagan edilar.

Sabat shahrining janubiy qismida joylashgan shahriston hududi 10 gektardan kam bo'lmagan maydonga ega bo'lgan. Arkdan janubi-g'arbda hunarmandlar kvartali bo'lgan, bu yerda ko'plab kulolchilik buyumlari qoldiqlari va sopol pishirishga mo'ljallangan xumdonlar topilgan.

Somoniylar davrida (X- XI asr)gi Sabat ilk o'rta asr davridagi Sabatdan shimoliy-g'arbda joylashgan. Yangi arkning maydoni 0,25 gektar, balandligi 7 metr bo'lgan.

Qazish ishlari natijasida bu yerda hashamatli imorat ochilgan, undan topilgan tanga va sopol buyumlar nusxalari X-XI asr boshlariga to'g'ri keladi. Mazkur imorat bundan ertaroq qurilgan memorchilik inshooti devorlari ustida qurilgan.

Sabat XI asr o'rtalarida tashlandiqqa aylandi, XII-XIII asrlar boshida esa bu yerda qoraxoniylar davriga oid qabriston joylashgan. Bu qabriston shaharni ikki qismga ajratadi. "Eski" (ilk o'rta asrlar va somoniylar davridagi) shahar tashlandiq bo'lib, "yangi" (qoraxoniylar davridagi) shahar soy bo'yab shimol tomon rivojlana borgan. Arxeologlar tomonidan o'rganilgan hashamatli me'morchilik, zindon, yuqori sifatli idishlar qoldiklari bu yerda qoraxoniylar davrida Sabatning hokimlari yashagan saroy majmuasi bo'lganligidan dalolat beradi. Shaharning shimoliy qismida "II" shaklidagi tepalik bor. Uning tagida karvon saroy qoldiqlari bo'lishi mumkin. Bu yerda paxsa va xom g'ishtdan qurilgan imorat ochilgan bo'lib, yong'in tufayli yog'och ustunlari kuyib ketib, xarobaga aylangan. Topilgan ashyoviy dalillar XII-XIII asr boshi bilan belgilanadi.

Shaharning xususiyati - tashqi mudofaa inshootlarining yo'qligidir. Shaharning eng gullab-yashnagan davrida uning maydoni 45-50 gektardan kam bo'lmagan. Bu yerdagi iqtisodning rivojlanishiga uning xalqaro karvon yo'li (Buyuk ipak yo'li) da joylashganligi sabab bo'lgan. Qazish ishlari davomida topilgan ko'pgina topilmalar shaharning keng xalqaro aloqalari haqida dalolat beradi. Ushbu yodgorlikdan Ustrushona uchun ilk maratoba yuqori sifatli naqshin va usti qizil idishlar majmuasi topilgan.

XIII asr boshida shahardagi hayot to'xtab, temuriylar davri (XIV-XV asrlar) Sabati Xo'jamushkentsoyning o'ng qirg'og'iga ko'chib o'tadi va endi bu yodgorlik Maytepa deb atala boshlaydi.

Rivojlangan o'rta asrlarga oid o'lkadagi yana bir yirik manzilgoh bu Xovos yodgorligidir. O'rta asrlardagi Xovos shu nomdagi rustakning markazi bo'lgan. Xovos barcha IX-X asrlar yo'l yo'riqnomalarida So'g'ddan Ustrushona orqali Choch, Xo'jand, Farg'onaga borish va qaytish yo'li manzili tarzida eslatiladi. O'z vaqtida "Xovos yo'li" va "Benakent yo'llari" ham baravar mashhur bo'lib, bir biri bilan mustahkam bog'liq bo'lganlar. V.V. Bartoldning ta'kidlashicha, Chirchiq vohasiga ikki yo'l: biri Xovosdan va ikkinchisi Jizaxdan borgan[3]. Xuddi shunday Xovosning o'zidan ham Binoketga ikki yo'l: biri anchayin qisqa, Mirzacho'l orqali, boshqasi uzoqroq va xavfsiz Sirdaryoning o'ng qirg'og'i bo'yab borgan. Bundan tashqari, Xovosga o'lka markazi Bunjikat shahridan Ustrushonaning boshqa yirik shahri Sabot orqali ham yo'l bo'lgan. "Katta yo'l" janubroqdan Sabot orqali o'tgan bo'lishiga qaramay, savdo karvonlari odatda Xo'jand va Farg'onaga Xovos orqali borishni qulay deb bilganlar. Xovosning ahamiyati, uning strategik qulayligi, bir tomonda g'arbdan sharqqa va shimoldan janubga Bunjikat orqali Baktriya(Surxondaryo)ga o'tgan qadimiy muhim savdo va harbiy yo'nalishlar chorrahasida bo'lganligidir[4].

Shunday qilib, miloddan oldingi IV asrning ikkinchi yarmidan to XIX asrgacha qadar Xovos qadim Farg'ona,

Choch va So'g'dda savdo va harbiy harakatlar yo'nalishlari chorrahasidagi qulay va muhim manzil vazifasini bajargan[5].

Yilnomalardagi savdo va harbiy yo'llari estaliklarida Xovos savdo yo'li chorrahasidagi manzilgoh sifatida ko'plab keltirilsada, ammo bevosita shahar to'g'risida ma'lumotlar yo'q.

Bevosita Xovos to'g'risidagi yozma manbalar ma'lumotlari IX asrga to'g'ri keladi. Ibn Xordadbek o'zining mashhur "Yo'llar va mamlakatlar" asarining alohida "Zomindan Farg'onaga yo'l" bobida "Zomindan Xovosgacha 7 farsox va Xovosdan "Shosh daryosi" sohillarigacha 9 farsox deb ko'rsatadi. So'ngra ko'priq orqali Benaket(Shohruhiya)ga o'tiladi deb yozadi[6]. Boshqa bir arab geografi Qudama (X asrning birinchi yarmi) ma'lumotlari bo'yicha Zomindan Xovosgacha 6 farsox yo'l bo'lsa, "... Xovosdan Shosh daryosi (Sirdaryo) kechuvigacha 5 farsox. Bu kechuvdan Benaketgacha 4 farsox[7]. Ibn Rusta (X asrning birinchi yarmi) bo'yicha Zomindan Xovosgacha bir kunlik yo'l[8]. Al-Istaxiy (X asr) bo'yicha esa, "Zomindan Xovos yo'li orqali Farg'ona yo'lidan chapga Kurqatgacha 13 farsox". "Kimki Xovos orqali Zomindan Xo'jandga bormoqchi bo'lsa, u Kurqat orqali o'tadi" deb Ibn Xavkal (X asr) ham ma'lumot beradi[9].

Xulosa va takliflar. X asrga oid madaniy qatlamlar shaharning ark hududida uchraydi. Ushbu davrda Xushket kulollari Shosh uchun xos bo'lgan ilk sirlangan sopol buyumlar ishlab chiqarishni o'zlashtirishgan. Bu narsa dastlabki xushketliklar bu yerga Shoshdan aniqrog'i daryoning narigi qirg'og'idagi Benaketdan kelishgan bo'lishi mumkinligi to'g'risida fikr bildirishimizga asos bo'ladi. "Buyuk ipak yo'li"da joylashganligi, shuningdek, Shoshga o'tuvchi kechuvda joylashganligi sabab shahar tez rivojlanadi. Shahar aholisining bir qismi qayiqchilar bo'lishgan. Ular daryodan o'tuvchilarni va yuklarni qayiqlarida olib o'tib qo'yishgan. Xushket Shoshning chegarasida joylashgani tufayli, bu yerda muhim bojxona bo'lgan. Chunki Shosh o'lkasi tog' kon ma'danlariga, jumladan kumush konlariga boy bo'lgan, davlat markaziga kumush aynan Shoshdan Xushket orqali So'g'dga olib borilgan. Somoniylar davlati tomonidan zarb etilgan kumush tangalardan hatto uzoq Yevropada ham foydalanishgan. Shuningdek, somoniylar davlatida qul savdosi o'ta serdaromad soho xisoblangan. Qullar nafaqat boylar uyida, shuningdek, davlat armiyasida xizmat qilishgan. Qullar asosan Dashti Qipchoq cho'llarida hayot kechirishgan turkiy qavmlardan turli yo'llar bilan olingan. Ular ham davlat markaziga yuqoridagi kechuv orqali jo'natilgan. Shu sababli ham bu ikki serdaromad savdo qullar va kumush yombilardan maxsus boj olingan. Somoniylar davlatining Qoroxoniylar davlati tomonidan tor-mor etilganligi Xushketga ham ta'sir qilmay qolmaydi. XI-asr boshlarida Xushket qoroxoniylar davlati tarkibida bo'lgan. Yodgorlikdan ushbu davrga pishiq g'ishtlar, qoraxoniylarning Shoshdagi eloqxoni Al-xan-al-adil tomonidan 1003-1004 yillari Binokatda zarb etgan mis tangalar va ushbu davrlarga oid turli sopol buyumlar topilgan[4]. Ushbu davrga oid sopol buyumlar bugunda ham faoliyat yuritadigan mahalliy qabristondan ko'lab topiladi.

ADABIYOTLAR

1. Аминжанова М. Археологическая разведка в Зааминском районе. // ИМКУ. Вып.8. -Т.: Фан.1969. С.137-142., Грицина А.А. Северная Уструшана в середине 1 тысячелетия до н.э. - начале XIII в н.э. АКД. 1990. С.23
2. Грицина А.А. Северная Уструшана в середине 1 тысячелетия до н.э. - начале XIII в н.э. АКД. -Самарканд, 1990, Сверчков Л.М. Поселение Мык – источник по истории средневековой истории Уструшаны. АКД. Самарканд. 1991., Древний Заамин / – Т. 1994.
3. Хордадбех. Книга путей и стран. Перевод с арабского, комментарии, исследование, указатели и карты Н. Велихановой. Баку,1986, 64 б; Истахри. Китаб Масалик ал-мамалик//Материалы по истории киргизов и Киргизии. Вып.1.М., 1973, 21 б.
4. Бартольд В.В. история культурной жизни Туркестана. Л., 1927, 227 б.
5. Грицина А.А. Уструшанские были. Ташкент,2000, 214-223 б б.

-
6. Бетгер Е.К. Извлечения из книги “Пути и страны” Абу-л Касыма ибн Хаукаля // Труды САГУ. Ахеология Средней Азии. Ташкент, 1957, 21 б.
 7. Негматов Н.Н. Уструшана в древности и раннем средневековье. Душанбе, 1957.
 8. Solijon Kudratov, Sherzod Marufov. ANCIENT WATERWORKS IN MIRZACHUL. Look to the past. 2021, vol. 4, issue 11, pp.97-101
 9. Қудратов С. Сардобалар ўлкаси. Тошкент, Фан, 2001.